

Др Зоран М. Кесић, доцент
Криминалистичко-полицијска академија
Београд
zoran.kesic@kpa.edu.rs

Др Дарко Р. Бикаревић
Министарство унутрашњих послова
darko.bikarevic@yahoo.com

ЕТИОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА НЕЗАКОНИТЕ УПОТРЕБЕ СРЕДСТАВА ПРИНУДЕ У ПОСТУПАЊУ ПОЛИЦИЈЕ¹

Сажетак: Принуда је несумњиво најексплицитније обележје полицијске професије кроз коју се најчешће и дефинише њена суштина. Она је уједно и најделикатнији сегмент пословања полиције, будући да се њеном применом најозбиљније задире у сферу људских права и слобода. Стога и не чуди зашто се већина исписивача, израђујући за разумевањем рада полиције и система вредности њених припадника, углавном фокусира на неки од аспеката примене принуде. Због њене сложености ова теме захтева један широк научни приступ, као што је рецимо онај који се негује унутар криминолошке перспективе. Ако овоме додамо чињеницу да је у нашој литератури прилично зајостављена ова перспектива полицијске принуде има и писање овог рада добија своју оправданост. Међутим, његова сврха и захтеван обим приморавају нас да се у раду посветимо само једном од криминолошких аспеката конкретније феномена. У том смислу нам се посебно важним чинило разматрање етиолошке димензије незаконите употребе средстава принуде.

Кључне речи: полиција, средства принуде, прекорачење, злоупотреба, фактори.

¹ Рад је резултат научно-истраживачког пројекта под називом *Криминалистички у Србији и инструменти државне реакције*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија из Београда. Циклус научних истраживања 2015-2019. година. Руководилац пројекта је проф. др Биљана Симеуновић-Патић.

1. УВОД

Заштита људских права и слобода свих грађана је оно што демократија преваходно очекује од полиције. Чињеница је међутим да у сржи полицијске делатности стоји једна велика противречност. С једне стране, за полицију се, због њене суштински ауторитарне делатности, може рећи да представља аномалију у једном демократском друштву, јер својим радом озбиљно задире у сферу људских права, док је, с друге стране, њено постојање неминовност, јер оно обезбеђује поштовање тих истих људских права и слобода. Другим речима, полиција истовремено представља симбол заштите слобода и права грађана, али и извор њиховог угрожавања. Као најиндикативнији пример за то јесте употреба средстава принуде.

Природа полицијског посла је таква да захтева коришћење принуде. И то није спорно. Проблем међутим представља чињеница што се постојање полиције у друштву преваходно правда потребом решавања проблема у којима је неопходна принуда, чиме се њеној употреби углавном даје централно место у раду полиције. Овome треба додати како се у данашњем постмодерном друштву, обележеном константном појавом нових извора и облика угрожавања, полиција налази пред све озбиљнијим искушењима како да очува националну безбедност и сигурност грађана. У таквим околностима свођење принуде на разумну меру и на крајње средство контроле представља изузетно тежак задатак, чинећи уједно извеснијом и појаву прекорачења, али и злоупотребе овог полицијског овлашћења. Тиме ова појава постаје и значајан научно-истраживачки проблем.

Закупљеност научне и стручне јавности полицијском принудом, а посебно њеном незаконитом употребом, доказује све већи број научних студија и монографских дела у којима се обрађују теме као што су насиље полиције, бруталност, тортура и полицијска убиства. Иако се већина тих истраживања и даље спроводи на подручју англосаксонских земаља, а пре свега у САД, у последње време је повећано интересовање за проучавањем ових појава и у нашем региону. Додуше, већина тих радова се углавном фокусира на анализу правних аспеката полицијске принуде. Истина, и овај сегмент употребе средстава принуде у поступању полиције је изузетно важан за разумевање конкретне појаве, али будући да се њима нећемо бавити у овом раду предлажемо читаоцима да се о томе детаљније упознају, пре свега, из позитивно-правних прописа.²

² Овде пре свега мислимо на системске законе и подзаконске прописе који регулишу област рада полиције, а када је реч о Републици Србији посебно скрећемо пажњу на Закон о полицији, Службени гласник РС бр. 6/16, 24/18 и Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде, Службени гласник РС бр. 19/07, 112/08 и 115/14.

Чињеница је да незаконита употреба средстава принуде не представља само правни проблем. Заправо, овде је реч о веома сложеној појави, чије разматрање захтева један шири научни приступ, као што је рецимо онај који се негује унутар криминолошке перспективе. Ако овоме додамо чињеницу да је у нашој литератури прилично запостављена ова перспектива полицијске принуде тиме и писање овог рада добија своју оправданост. Међутим, његова сврха и захтеван обим приморавају нас да се у раду посветимо само једном од криминолошких аспеката незаконите употребе средстава принуде. У том смислу нам се посебно важним чинило разматрање етиолошке димензије конкретне појаве, будући да нам она пружа могућност спознаје корена (фактора настанка) овог вида противзаконитог поступања полиције. Тиме се стиче битан предуслов за дефинисање конкретних мера, а које би могле представљати адекватан и ефикасан одговор на конкретну појаву, преваходно у смислу њеног спречавања.

2. СПЕЦИФИЧНОСТИ КАУЗАЛИТЕТА ПОЈЕДИНАЧНИХ ВИДОВА НЕЗАКОНИТЕ УПОТРЕБЕ СРЕДСТАВА ПРИНУДЕ

Узимајући у обзир својства извршиоца и специфичну природу полицијског ауторитета, имајући притом у виду разноврсност средстава принуде која стоје на располагању припадницима полиције,³ могло би се закључити да прекорачења и злоупотребе овог полицијског овлашћења имају бројне манифестације и варијације. Познато је да већина средстава принуде у себи садрже физичку компоненту, а која иначе најјасније дефинише њихову природу, али и посредством које се најпрецизније може изразити суштински насилан карактер полицијске принуде. Стога можемо закључити како се незаконита употреба средстава принуде може најбоље сагледати у контексту тзв. „физичког насиља“ – поступци који исходују физичким (телесним) повредама или смрћу лица према коме је сила коришћена.

У том смислу се посебно издвајају полицијска бруталност и тортура. Реч је о појавама које повезују бројне заједничке карактеристике, а пре свих:

- *сѣиашус извршиоца* – полицијски службеник, тачније овлашћено службено лице полиције;
- *околности извршења* – током, или непосредно у вези са вршењем службене (полицијске) дужности;
- *радња извршења* – примена

³ Илустрације ради, наш законодавац је ставио на располагање припадницима полиције следећа средства принуде: 1) физичка снага; 2) распршивач са надражујућим средством; 3) електромагнетна средства; 4) службена палица; 5) средства за везивање; 6) специјална возила; 7) службени пси; 8) службени коњи; 9) средства за запречавање; 10) уређаји за избацивање млазева воде; 11) хемијска средства; 12) посебне врсте оружја и средстава и 13) ватрено оружје /чл. 105 Закона о полицији/.

екстремно високог, пре свега, физичког насиља; • *облик кривице (виносии)* – свесно (намерно) кршење дозвољних граница употребе силе, односно коришћење силе у сврхе које нису дозвољене и • *намера извршиоца* – дозвољене границе употребе силе крше се с јасном намером да се конкретном лицу нанесу озбиљне повреде.

Узимајући у обзир да спровођење тортуре (мучења) у суштини подразумева један бруталан чин онда би се могло чак рећи да је овде реч о синонимима. Штавише, поједини аутори користе појам бруталности као заједнички назив за више у основи различитих облика незаконите употребе средстава принуде, па су тако на пример овим појмом често обједињени и полицијска тортуре, па чак и поједини случајеви лишења живота.⁴ Чак и да се сложимо са оваквим становиштем остаје чињеница да се, посматрањем бруталности полиције у овако широком контексту превиђају њене бројне специфичности и разлике у односу на друге, иначе веома блиске полицијске поступке. Заправо, искуства ранијих емпиријских истраживања показују учесталост независног сагледавања полицијске бруталности и тортуре, што је као резултат условило потребу преиспитивања њихових међусобних разлика.

Овом приликом скрећемо пажњу на неколико суштинских разлика: • *дефиниција* – за разлику од бруталности, дефиниција тортуре је међународно прихваћена и има додатни квалитет да је довољно прецизна.⁵ Разлог томе треба тражити у чињеници да бруталност представља криминолошки појам, док је тортуре заправо правна категорија, због чега се и чешће користи у правним прописима. Стога, како закључује Бабовић, „кад се о оваквој врсти насиља расправља појам ‘тортуре’ би могао корисно заменити употребу појма ‘бруталност’, који иначе изгледа прилично нејасно и еуфемистично. На тај начин зло би се називало својим правим именом.“⁶ • *сврха (циљ) ујойирибе* – примена тортуре у полицијској пракси се најчешће везује за конкретан циљ (нпр. изнуђивање информација), док полицијска бруталности обично нема тако јасну и унапред одређену сврху; • *йовод извршења* – полицијску тортуре углавном покреће „племенит повод“ (нпр. „обезбеђивање“ доказа неопходних за расветљавање конкретног кривичног дела) док су код полицијске бруталности, која углавном представља емотивну реакцију полицајца на конкретан сплет околности, више изражени лични мотиви

⁴ Sundiata Keita Cha-Jua, „Racism is a factor in Police Violence“ – in: *Police Brutality* (Fitzgerald, S., ed.), Greenhaven 2006, 55.

⁵ Вид. чл. 1 Конвенције против мучења и других окрутних и нечовечних или понижавајућих третмана или кажњавања (*Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*), ратификована Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 39/46 од 10. децембра 1984, а ступила на снагу 26. јуна 1987. године.

⁶ Budimir Babovic, “Police brutality or police torture”, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* 3/2000, 375.

(нпр. повраћај ауторитета или освета); • *место (локација) дешавања* – док је за бруталност готово природно да се дешава на јавном месту, посебно када се јавним експонирањем силе тежи повратити пољуљани ауторитет, за примену тортуре се свесно бира што скривенија локација, јер су таква места погоднија за несметано спровођење тортуре, док се тиме истовремено смањују шансе за њеним откривањем, будући да се спроводи далеко од „непожељних погледа“; • *реакција (толеранција)* – иако је легитимизација насиља једна од битних карактеристика полицијске поткултуре, она ипак варира у зависности од самог вида насиља, као и начина његове примене, а посебно од повода таквог полицијског поступања. Несумњиво највећи степен толеранције ужива насиље чији повод се може лако повезати са „племенитим“ намерама (нпр. сузбијање криминалитета), јер се такво насиље може и лакше рационализовати, за разлику од насиља мотивисаног личним побудама. Сходно томе би се могло логично очекивати да ниво толеранције према бруталности и тортури буде различит; • *носилац одговорности* – за постојање тортуре одговорна је и влада преко међународних инструмената, док се код бруталности одговорност углавно своди на појединце који су је непосредно користили.

При сагледавању незаконите употребе средстава принуде посебно интересовање побуђују оне полицијске интервенције које су резултовале смрћу лица према ком је сила коришћена. Овде је вредно подсетити да полицијски службеници поседују овлашћење да употребе и средства принуде која одликују такве карактеристике због којих се с правом сматрају смртоносном силом. У том смислу је свакако најиндикативније ватрено оружје. Међутим, иако представља једно ексклузивно право, употреба смртоносне силе није апсолутна и неограничена, већ је заправо њено коришћење јасно омеђено правним нормама, а чијим кршењем полицијски поступак стиче противправан карактер. На основу тога се може закључити да неиспуњење или непостојање правног основа за коришћење смртносно силе аутоматски чини и лишење живота незаконитим. Тиме овај поступак службеника полиције заправо стиче својство кривичног дела, а за које се у литератури углавном користи формулација „полицијско убиство“ (енгл. *police homicide*).⁷ Имајући у виду тежину последице сматрамо да би све случајеве незаконитог поступања

⁷ Вид. Lawrence Sherman, “Execution without trial: Police Homicide and the constitution” – in: *Police Deviance*, (eds. T. Barker, D. Carter), Cincinnati 1986; Richard Parent, Simon Verdun-Jones, “Victim-precipitated homicide: police use of deadly force in British Columbia”, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* 3/1998, 423-448; Brad Smith, “Structural and organizational predictors of homicide by police”, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* 4/2004, 539-557; Daniel M. Brinks, *The Judicial Response to Police Killings in Latin America: Inequality and the Rule of Law*, New York 2008; Zoran Kesić, „Pravo na život u senci policijskih ubistava“, *Pravni život* God. 61, knj. 555, br. 9 (2012), 375-388; Zoran Kesić, „Razmatranje policijskih ubistava sa aspekta krivice“, *Pravni život* God. 62, knj. 563, br. 9 (2013), 235-246; Franklin E. Zimring, *When Police Kill*, London 2017.

полиције са смртним исходом, па чак и оне у којима је смрт наступила као последица бруталности или тортуре, требало третирали као посебан вид полицијског насиља. Сходно томе, у наставку излагања ћемо указати на неке специфичности каузалитета ова три особена, али уједно и најтежа вида незаконите употребе средстава принуде у поступању полиције – бруталности, тортуре и незаконитог лишења живота.

1.1. Бруталност полиције

Када је реч о **полицијској бруталности**, интересовање за анализирањем каузалности ове појаве правда се потребом одговарања на бројна важна питања, као што су на пример:

- да ли је полицијска бруталност ствар личне склоности неких полицајаца ка насиљу;
- да ли је то проблем међуљудског антагонизма између полиције и одређених категорија грађана;
- да ли је то проблем формалне или неформалне организације рада полиције;
- да ли је то одраз интереса моћних друштвених група да се одржи *status quo*.

Трагање за одговорима на ова питања захтева комплексну и свеобухватну перцепцију условљености, а која је једино изводљива кроз примену мултифакторског приступа. Бабовић, конкретно, износи следеће закључке у том погледу:

- полицијска бруталност се може догодити у свакодневном раду полиције на јавним местима, понекад без очигледне потребе и без јасне сврхе;
- постоји раширено мишљење да полиција веома често користи физичку силу искључиво с циљем да успостави свој ауторитет, дајући до знања да има легално право на употребу силе;
- бруталност је често последица беса или страха полицајца од стварног или замишљеног нападача;
- полицијска бруталност би се могла објаснити закључком да је полицијски рад сам по себи бруталан и дехуманизиран, спојен са фрустрацијом, фобијом, тензијом и несигурношћу у вези исхода неке акције или конфликта.⁸

Карактеристичан пример мултифакторског објашњења бруталности у раду америчке полиције заступају Холмс (*Holmes*) и Смит (*Smith*). Своје објашњење ови аутори само делимично заснивају на аргументу како су интереси мањина из сиромашних делова града и полиције која ради у тим деловима града фундаментално у конфликту. Поред тога, они узимају у обзир

⁸ В. Babovic, 376.

још три социо-психолошка фактора, која производе тензије међу групама и јачају чланство у њима, а то су социјални идентитет, стереотипи и емоције. Тиме они на један систематичан начин интегришу социјалну, емотивну и когнитивну динамику настајања ове појаве у раду полиције. Другим речима, они идентификују социјалне и психолошке услове радне средине, менталне процесе актера догађаја (посебно припадника полиције), као и њихове мотиве, а који узајамно делују у стварању полицијске бруталности.⁹

Чињеница је да објашњење каузалности једног тако комплексног феномена каква је полицијска бруталност, али и насиље полиције генерално, намеће потребу обједињеног сагледавања више фактора, односно њихову интеграцију. Овакав приступ се чини једино логичним, посебно ако узмемо у обзир чињеницу да овакви полицијски инциденти обично настају као плод деловања више чинилаца. Извесно је, међутим, да одређени фактори у датом случају имају непосредан (пресудан) утицај, док други остварују посредан (индиректан) допринос појави бруталности. Сумирајући кључне факторе полицијске бруталности Лундман (*Lundman*) издваја три фактора која, по његовом мишљењу, пресудно утичу на ову појаву:

- 1) *неприхваћање полицијског ауторитета од стране грађана* – оспоравање ауторитета полиције и неповиновање њеним наређењима често се третира као велики изазов ауторитету полицијских службеника и полиције као организације;
- 2) *став полиције о кључним друштвеним вредностима појединаца с којима се полицајци сусрећу* – хронични алкохоличари, скитници, сексуални преступници и већ осведочени криминалци представљају „кандидате“ за прекомерну употребу силе у много већем броју случајева него узорни грађани;
- 3) *природа полицијског одлучивања* – чињеница да полицајци морају веома често доносити одлуке брзо и на основу ограниченог броја информација.¹⁰

2.2. Полицијска тортура

Приликом разматрања условљености **полицијске тортуре** такође је пожељно користити мултифакторски приступ. Притом, овде је важно правити разлику између случајева у којима службеници полиције прибегавају мучењу добровољно, а то је најчешће онда када су вођени личним мотивима (нпр. освета или спровођење личне правде), од случајева у којима спровођење

⁹ Malcolm Holmes, Brad Smith, *Race and Police Brutality: Roots and Urban Dilemma*, New York 2008.

¹⁰ Нав. према: Дарко Симовић, Радомир Зекавица, *Полиција и људска права*, Београд 2012, 145.

тортуре представља израз послушности ауторитета (нпр. када мучитељ извршава наређења претпостављеног или пак када мучење подразумева спровођење јасних политичких циљева). Ова дистинкција нам пружа могућност да спознамо одређене разлике у каузалној динамици између појединих видова полицијске тортуре, кроз чињеницу да у њиховом настанку пресудан утицај не врше исти фактори – у првом случају такву улогу врше унутрашњи, а у другом спољашњи фактори.

Када је реч о идентификацији кључних детерминанти полицијске тортуре, приметно је да се већина аутора фокусира на тумачење тортуре као злочина (из) послушности. Тиме се разумевање ове појаве имплицира, пре свега, у контексту једног политичког процеса (који даје повод за мучење), као и у контексту структуре ауторитета (унутар које се спроводи политика мучења). Келман (*Kelman*) сматра како једино фокусом на овим структуралним факторима мучења можемо разумети зашто неколицина, можда и већина, мучитеља нису садисти него обични људи, који заправо раде оно што схватају да је њихов посао.¹¹

Посматрајући полицијску тортуру у контексту оваквог образложења могли бисмо закључити како она постаје готово уобичајен метод полицијског рада тамо где постоје погодни услови за њено спровођење. Притом, дејство ових олакшавајућих околности треба посматрати на два различита нивоа:

- *микро ниво* – морално ослобођење мучитеља од последица његове радње кроз различите процесе рационализације и технике неутрализације (нпр. порицање постојања жртве или њена дехуманизација);
- *макро ниво* – спровођење конкретних политичких процеса или формирање особене структуре ауторитета, а које проузрокују, дозвољавају или толеришу деликте мучења (нпр. објава рата тероризму или спровођење тајних операција).¹²

Овде свакако треба имати у виду да ниво, степен и интензитет испољавања мучења није константан, већ да он варира у зависности од бројних фактора, а пре свих од личних карактеристика самих мучитеља. Тако на пример, индивидуалне разлике у спремности појединаца да спроводе мучење могу бити повезане са њиховом подложношћу ауторитету, као и склоношћу ка насиљу уопште, али и са постојањем или изостанком осећаја сажаљења

¹¹ Herbert C. Kelman, "The policy context of torture: A social-psychological analysis", *International Review of the Red Cross* 87 (2005), 127. (<http://scholar.harvard.edu/hckelman/files/PolicyContextTorture.pdf>, 27.5.'10).

¹² Вид. Martha Huggins, Mika Haritos-Fatouros, Philip Zimbardo, *Violence Workers – Police Torturers and Murderers*, Berkeley 2002; Lars Svendsen, *Filozofija zla* (orig. Ondskepens filosofi, Universitetsforlaget 2001, превела s норвешког Nataša Ristivojević-Rajković), Beograd 2006; Philip Zimbardo, *Luciferov učinak : Kako dobri ljudi postaju zli*, (orig. The Lucifer Effect: Understanding how Good People turn Evil, New York 2008), Zagreb 2009.

према жртви у конкретном случају. У том смислу ове разлике су могуће и у погледу количине ентузијазма, марљивости и иновативности коју мучитељи уносе у сам чин мучења.

Поред тога, осцилације у спровођењу мучења могу бити условљене и радним окружењем, као и друштвеним амбијентом у ком полиција делује, а које је у значајној мери дефинисано актуелним политичким режимом. У том смислу највећа извесност појаве мучења постоји у тоталитарним друштвима и државама с диктаторским обликом владавине, будући да су у њима поменуте олакшавајуће околности за спровођење мучења експлицитније испољавају, нарочито према тзв. „државним непријатељима“. С друге стране, за демократске режиме се обично сматра да представљају политички амбијент унутар ког је поштовање слобода и права грађана потпуно заганатовано. Стога се логично може претпоставити да у таквим друштвима тортура у полицијској пракси и не постоји. Међутим, управо оваква уверења могу представљати довољан повод за спровођење прикривене и перфидне политике мучења. Чак и ако се таква пракса открије она се обично настоји оправдати остварењем неких виших интереса (нпр. сузбијањем терористичких активности, о чему можда најбоље сведоче искуства затвора у Гуантанамо заливу на Куби).¹³ Узимајући све ово у обзир могло би се закључити да универзални недостатак одговорности чини полицијску тортуру готово савршеним злочиним у већини друштава.

2.3. Незаконита лишења живота

Приликом сагледавања каузалитета случајева **незаконитог лишења живота** у поступању полиције битно полазиште представљају, пре свих, они фактори који утичу на одлуку службеника полиције да употреби ватрено оружје. Истина је да не резултују смрћу сви случајеви у којима полицијски службеници користе ватрено оружје, али такав исход несумњиво постаје извеснији с повећањем учесталости употребе овог средства принуде у интервенцијама полиције. Према неким ауторима све факторе који утичу на учесталост употребе ватреног оружја, могуће је сврстати у следеће три групе:

- 1) *фактори окружење* – односе се на подручје у којем полицајац ради (укупна стопа криминалитета, стопа насилничког криминалитета, укупна стопа хапшења, стопа хапшења због насилничких дела, стопа поседовања ватреног оружја код грађана);
- 2) *вредности засиуљене у полицијској организацији* – нормативна решења, политика о употреби ватреног оружја (блага или рестриктивна), уобичајена пракса и едукација запослених; и

¹³ Вид. Mohamed uld Slahi, *Dnevnik iz Gvantanamo (orig.: Mohamedou Ould Slahi, Guantanamo Diary, prevod: Milica Cvetković)*, Beograd 2015.

3) *индивидуални фактори* – субјективно виђење проблемске ситуације, као и личне карактеристике полицајца (нпр. пол или радно искуство).¹⁴

Када је реч о карактеристикама заједнице у којој полицајац интервенише, у једној научној студији се износе запажања како полиција нарочито користити крајње методе када мора поступати са насилном популацијом.¹⁵ Ово објашњење логично имплицира закључак да се на подручјима са већим степеном насилничког криминалитета може очекивати и чешћа употреба смртоносне силе приликом поступања полиције. Током истог истраживања је утврђено како је употреба смртоносне силе мање вероватна у малим градовима и руралним крајевима, што се објашњава као резултат смањене анонимности и јачег утицаја механизма неформалне контроле.¹⁶ То даље имплицира закључак да се употреба смртоносне силе може највише очекивати у најнасељенијим јуридикцијама, чиме је и појава незаконитих лишења живота на овим подручјима најизвеснија.

Доношење одлуке о употреби смртоносне силе, међутим, зависи и од бројних организационих фактора, а који су повезани са полицијском обуком и тактиком поступања, као и са постојећом филозофијом рада, организационим правилима и структури одговорности, а која обезбеђује закониту примену силе кроз поштовање одређених процедура. Илустрације ради, у Великој Британији је овај процес повезан са традиционалном парадигмом „рад полиције уз сагласност“ (енгл. *policing by consent*). Говорећи о томе Панч истиче како је овај својеврстан „споразум“ између полиције, грађана и државе представљао својеврстан тест поштовања граница у примени смртоносне силе.¹⁷

Додуше, последњих година се, превасходно под утицајем све израженијих терористичких претњи, бележи тренд којим се уводе значајне промене у овом сегменту полицијског деловања. Као посебно индикативан пример издваја се политика „пуцај да убијеш“ (енг. *Shoot-to-kill Policies*),¹⁸ чија им-

¹⁴ Roy Roberg, John Crank, Jack Kuykendall, *Policija i društvo* (orig.: *Police and Society* – second edition, New York, 2000, prevod: Dalibegović M.), Sarajevo 2004, 401.

¹⁵ David Jacobs, Robert O'Brien, "The determinants of deadly force: a structural analysis of police violence", *American Journal of Sociology* 1/1998, 845.

¹⁶ *Ibid.*, 846.

¹⁷ Maurice Punch, *Shoot to Kill – Police accountability, firearms and fatal force*, London 2011, 5.

¹⁸ Ова политика је уведена у рад британске полиције након терористичких напада у лондонском метроу 2005. године, а према којој се полицајцима дозвољава да осумњиченим бомбашима самоубицама без упозорења пуцају у главу. Конкретну политику сачињавају два протокола, а која се користе за два различита сценарија: 1) *Пројекат Clydesdale* – базиран је на проценама обавештајних служби о извођењу самоубичаких нападима великих размера и примењује се по налогу командне структуре за унапред планирану операцију; 2) *Пројекат Kratos* – намењен је за реаговање у спонтаним догађајима, обично када грађани обавештавају полицију о постојању опасности од деловања бомбаша самоубица или могућем коришћењу експлозивних направа.

плементација је у битној мери нарушила традиционалну равнотежу у примени смртоносне силе у раду британске полиције.

Приликом разматрања етиологије незаконитих лишења живота посебну пажњу привлаче амбијентални услови под којима се доноси конкретна одлука да се употреби ватрено оружје. Овде посебно треба узети у обзир елемент неизвесности, као и природу интеракције између актера, имајући у виду да постојање напада на полицајца и тип оружја који се том приликом користи у битној мери одређује извесност употребе ватреног оружја. Разноврсне проблемске ситуације у којима се полицајци могу наћи и околности под којим морају да интервенишу (мрачна или слабо осветљена места, области са високом стопом криминала и насиља, љути или огорчени грађани који не пружају подршку итд.) само додатно повећавају стрепњу и узнемиреност. Иако ови фактори имају утицаја на сваког појединца, полицајци су склони да у оваквим околностима доживе већу узнемиреност, јер они имају мање избора од грађана да ли да се упусте у опасну ситуацију или не. Међутим, Сколник упозорава на чињеницу да комбинација опасности и ауторитета у раду полиције неминовно осујећује процедуралну регуларност. Како објашњава овај аутор: „Опасност обично доноси самоодбрамбено понашање, које мора да буде импулсивно, јер опасност ствара страх и узнемиреност.“¹⁹

Понекад конкретне околности у којима полицајци интервенишу могу условити озбиљан превид и грешке, а које у случају употребе ватреног оружја проузрокују чак и људске жртве. У том погледу је интересантна следећа констатација: „У магли или измаглици наизглед опасног инцидента полицајци пуцају једни на друге, бивају упуцани својим оружјем које им је одузео нападач, пуцају на посматраче, пуцају на људе са лажним оружјем или пиштољима играчкама, пуцају на људе који су ненаоружани, почињу да пуцају и не могу да се зауставе, пуцају на таоца уместо на отмичаре и могу пуцати често али случајно и да не погоде мету.“²⁰ Овде је вредно указати на резултате истраживања које је спровео Авени (*Aveni*) у полицијском одељењу града Њујорка. Том приликом је овај аутор открио да се у 60% случајева инцидент десио у условима слабе видљивости, која је значајно допринела погрешној процени ситуације. Притом, у условима слабе видљивости грешке полицајаца, у виду пуцања на ненаоружану особу или особу за коју је мислио да је наоружана, иако је у ствари у руци држала неки други предмет, су се десиле у 18, односно 33% случајева.²¹

Ситуација у којој полицајац упери пиштољ у неко лице, суочен са одлуком да ли да повуче обарач или не, несумњиво представља тренутак препун

¹⁹ Jerome Skolnick, *Justice without Trial: Law Enforcement in Democratic Society*, New York 2011, 61.

²⁰ Randall Collins, *Violence: A Micro-sociological Theory*, Princeton 2008, 63.

²¹ Нав. према: John Dempsey, Linda Forst, *An Introduction to Policing – third edition*, Belmont 2005, 395.

емоција. Притом, овакве одлуке се углавном доносе када је полицајац под великим стресом, што га чини отвореним за утицај различитих физиолошких и психолошких фактора. Поред овог сегмента, утицај унутрашњих фактора можемо посматрати и преко личних карактеристика, особина и склоности самих полицијских службеника. У том погледу су интересантни резултати истраживања који откривају како су неки полицајци склони неоправданом оклевању приликом употребе ватреног оружја, док су пак неки претерано самоуверени у решавању појединачних инцидента, због чега и спремније и лакше доносе одлуку да употребе смртоносну силу.²² Овоме треба додати и откриће да полицајке ређе користе смртоносну силу, за разлику од мушкараца, који су склонији персонизирању насилних сусрета до толике мере да такве сусрете углавном карактеришу као борбу за опстанак, којом више управљају мачо правила него обука и политика управе.²³

3. ЗАКЉУЧАК

Незаконита употреба средстава принуде, без сумње, представља појаву изузетно сложене каузалности. Стога, у покушају објашњења њеног настанка треба узети у обзир различите етиолошке перспективе, посматрајући их појединачно, али и у њиховом јединству. У том погледу чини нам се најприхватљивијом она подела која полази од **извора (носиоса) каузалног утицаја**, а према којој би се сви фактори незаконите употребе средстава принуде могли сврстати у следеће три групе:

1) *лични (индивидуални) фактори* – индивидуалне карактеристике самих полицајаца, њихове личне особине, способности, склоности и навике, а које могу довести до незаконите употребе силе;

2) *органizacionи (микросоцијални) фактори* – формални и неформални аспекти полицијске организације, као и систем вредности полицијске супкултуре, а који битно дефинишу понашање припадника полиције и начин њиховог поступања, посебно у погледу употребе средстава принуде и

3) *друштвено-амбијентални (макросоцијални) фактори* – опште карактеристике ширег радног окружења, као и социјална динамика која настаје у интеракцијама између полиције и грађана, а које су праћене употребом средстава принуде.

Даље треба узети у обзир чињеницу како у настанку неке појаве, па и незаконите употребе силе, једни фактори имају јачи (пресуднији, одлучујући) утицај, док други пак делују са мањом снагом, због чега их с правом можемо

²² М. Punch, 116.

²³ Hans Toch, *Nasilnici: Jedan vid ispitivanja psihologije nasilja* (orig. H. Toch, *Violent men: An Inquiry into the Psychology of Violence*, New York, prevod: Petrović A.) Beograd 1978, 129.

сматрати допунским факторима. Поставља се међутим питање на који начин измерити снагу утицаја сваког фактора понаособ, када се веома добро зна да више њих истовремено доприноси настанку једне појаве. Заступајући један оригиналан мултифакторски приступ Милан Милутиновић је извршио значајан помак у том погледу. Како је својевремено истакао овај аутор: „Етиолошко изучавање криминалног понашања мора се кретати у оквиру историјско-генетичке и ситуационе анализе и тежити да сазна, пре свега, непосредне узоке, услове и поводе извршених кривичних дела.“²⁴ Посматрајући каузалитет незаконите употребе средстава принуде у контексту ове перспективе пружа нам се могућност да идентификујемо али и да, у зависности од **јачине (снаге) утицаја**, међусобно диференцирамо три групе фактора:

- 1) *узроци* – фактори који непосредно утичу на појаву конкретног полицијског преступа (нпр. погрешна процена ситуације од стране полицијског службеника);
- 2) *услови* – спољне околности које омогућавају дејство непосредних фактора и извршење конкретног дела у датом моменту (нпр. интервенција у условима смањене видљивости) и
- 3) *јиводи* – фактори које покрећу (мотивишу) полицијског службеника на конкретан чин (нпр. императив полицијског службеника да заштити своју или безбедност угроженог лица).

Овде такође треба имати у виду да свака појединачна интервенција полиције неминовно представља особену проблемску ситуацију, будући да је проузрокована сплетом различитих околности. Самим тим је препоручљиво да се и каузалитет прекорачења и злоупотребе средстава принуде разматра превасходно на нивоу **појединачне узрочности**, јер се на тај начин могу лакше идентификовати фактори који су непосредно утицали на полицијског службеника да се у датом моменту понаша противно правилима службе. Поред тога, концепт појединачне узрочности пружа нам могућност да спознамо одређене варијације у поступању, као и разлике у интензитету и степену испољавања конкретног противправног понашања између појединих полицајаца. У крајњем случају, на тај начин је могуће идентификовати и одређене осцилације у понашању једног полицијског службеника.

Базирајући конкретно објашњење на сагледавању појединачних проблемских ситуација могуће је установити и одређене правилности у настанку појединих видова незаконите употребе силе, као и околности под којим најчешће долази до конкретних полицијских преступа. Другим речима, овакав приступ нам пружа могућност да идентификујемо факторе који су специфични само за одређене видове незаконите употребе средстава принуде, чинећи уједно могућом компарацију каузалитета различитих облика овог вида противзаконитог поступања полиције.

²⁴ Милан Милутиновић, *Криминологија*, Београд 1985, 309.

Zoran M. Kesić, Ph.D., Assistant Professor
The Academy of Criminalistic and Police Studies
Belgrade
zoran.kesic@kpa.edu.rs

Darko R. Bikarević, Ph.D.
Ministry of Internal Affairs
darko.bikarevic@yahoo.com

Ethiological Dimension of Unlawful Use of Force in Policing

Abstract: *Coercion is undoubtedly the most explicit characteristic of police profession, which is often the base for defining its essence. It is, at the same time, the most delicate segment of police acts, having in mind that its use seriously interferes with human rights and freedoms. Therefore, it is not surprising that most researchers, in their quest to understand the work of the police and system of values of its members, are mostly focused on some of the aspects of using coercion. Although this paper is one in the series of such works, it still offers somewhat different approach to the concrete phenomenon in comparison to the one that dominates here, where the focus is mostly on discussing legal aspects and tactical-technical characteristics of police coercion. Due to its complexity and delicate nature, this topic requires a wider scientific approach, such as the one fostered within criminological perspective. If we add the fact that this perspective of police coercion is quite neglected in our literature, the writing of this paper gets its justification. However, its purpose and demanding scope force us to focus only on one criminological aspect of the concrete phenomenon. To that regard, discussion about aetiological dimension of illegal use of coercion measures seemed especially important. Thereby, due to its exceptionally complex causality, it was necessary to use multifactor approach in explaining the how this phenomenon occurs. Having this in mind, the paper points to some of the most important factors of illegal use of force in the acts of the police by looking at their mutual influence and contribution, firstly at general level, and then at the level of individual forms of this phenomenon in police such as brutality, torture and illegal deprivation of life.*

Keywords: *police, coercion measures, exceeding, abuse, factors.*

Датум пријема рада: 02.04.2018.